

کودکان دیرآموز

چه کسانی هستند و والدین آنان چه وظایفی دارند؟

✍ دکتر احمد به پژوه
 ✍ استاد روان‌شناسی دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی - دانشگاه تهران

خانواده به عنوان نخستین آموزشگاه و پرورشگاه انسان، به ویژه در ارتباط با کودکان استثنایی یا کودکان با نیازهای ویژه از جایگاه خاصی برخوردار است. دلیل عمده این امر این است که کودک، حساس‌ترین و بیشترین وقت خود را در محیط خانواده و با مادر و پدر می‌گذراند. هر کودکی نیازهایی دارد که خانواده نخستین نهاد تأمین‌کننده آنهاست. در این راستا، کودکان استثنایی، افزون بر نیازهای عمومی، نیازهای ویژه هم دارند که در درجه نخست، خانواده باید پاسخگوی آنها باشد. در حال حاضر در آموزش و توان‌بخشی کودکان استثنایی یا کودکان با نیازهای ویژه، اکثر برنامه‌های مداخله‌ای، برنامه‌های خانواده محور هستند. بدیهی است هر قدر خانواده بیشتر تحت حمایت قرار گیرد و مشارکت خانواده در آموزش و توان‌بخشی کودک بیشتر باشد، احتمال رشد بهتر و سریع‌تر کودک بیشتر خواهد بود و این امر هنگامی بهتر تحقق می‌یابد که والدین از آرامش، حمایت، آموزش، آگاهی و مهارت لازم برخوردار باشند. یکی از گروه‌های کودکان استثنایی یا کودکان با نیازهای ویژه، کودکان دیرآموز هستند که در این مقاله درباره آن‌ها بحث می‌شود.

تعریف کودکان دیرآموز

توزیع هوش در انسان بر پایه اصل تفاوت‌های فردی به صورت منحنی بهنجار است. بیشتر افراد هر جامعه‌ای (حدود ۶۸ درصد) از نظر بهره هوشی در دامنه یک انحراف معیار پایین میانگین و یک انحراف معیار بالای میانگین قرار دارند. در حالی که بهره هوشی حدود چهارده درصد (۱۳/۵۹ درصد) کل افراد یک جامعه در حد فاصل یک تا دو انحراف معیار زیر میانگین قرار دارند. از این رو، بر مبنای طبقه‌بندی روان‌شناختی به این گروه، کودکان مرزی و بر مبنای طبقه‌بندی آموزشی، به آنان کودکان دیرآموز می‌گویند که گروهی از کودکان با نیازهای ویژه یا کودکان استثنایی را تشکیل می‌دهند.

بر اساس مقیاس هوش کودکان و کسلر، کودکان دیرآموز، کسانی هستند که بهره هوشی آنان در دامنه ۸۵ تا ۷۰ نمره استاندارد قرار دارد و در مقایسه با همسالان خود حداقل در یکی از ابعاد رشد (جسمانی، شناختی، اجتماعی و عاطفی) از تفاوت قابل ملاحظه‌ای برخوردار هستند. (آناستازی، ۱۹۹۰؛ ویلیامز، ۱۹۸۸، ترجمه به پژوه و همکاران، ۱۳۸۶). افزون بر این، کودکان دیرآموز، گاهی به علت عدم برخورداری از فرصت‌های آموزشی مناسب و به لحاظ محرومیت‌های خانوادگی و فرهنگی از عزت‌نفس و اعتماد به نفس لازم بی‌بهره‌اند و دچار تأخیرهایی در ابعاد گوناگون رشد خود می‌شوند (به پژوه، ۱۳۹۱؛ به پژوه و سلیمیان، ۱۳۸۰؛ به پژوه و همکاران، ۱۳۸۹).

تاریخچه آموزش دانش‌آموزان دیرآموز

تا قبل از سال ۱۳۷۰ در ایران، برنامه مشخص و سازمان یافته‌ای در تشخیص و جایابی آموزشی مناسب برای دانش‌آموزان دیرآموز در دوره ابتدایی وجود نداشت. اما از سال ۱۳۷۰ به بعد به دنبال اجرای «طرح سنجش» مبنی بر بررسی و سنجش بینایی، شنوایی و آمادگی تحصیلی (هوش عمومی) برای کودکان آماده ورود به دبستان، گروهی از کودکان به عنوان دانش‌آموزان دیرآموز شناسایی و برخی از آنان در کلاس‌های ویژه تحت عنوان: «کلاس ضمیمه» در مدارس عادی جایابی می‌شوند.

دانش‌آموزان دیرآموز جایابی شده در کلاس‌های عادی و در مدارس عادی در اکتساب دانش‌های پایه (خواندن، نوشتن و حساب) با مشکلات و نارسایی‌هایی مواجه می‌شوند و در صورت عدم ارائه خدمات آموزشی ویژه به آنان، زمینه بروز بحران‌های تحصیلی گوناگون برای آنان فراهم می‌شود. برای مثال، پیشرفت تحصیلی پایین، مردودی و ترک تحصیل و در نتیجه سرخوردگی از عواقب این وضع هستند (پارکر و آشر، ۱۹۸۷).

در مقابل، برخی از دانش‌آموزان دیرآموز جایابی شده در کلاس‌های ویژه در مدارس عادی با تدارک خدمات ویژه مانند: «معلم ویژه» موفق می‌شوند محتوای دروس دوره ابتدایی را طبق برنامه وزارت آموزش و پرورش با موفقیت به پایان برسانند (اکبری، ۱۳۷۵).

از سوی دیگر مشاهده می‌شود که روش اخیر یعنی جایابی دانش‌آموزان

دیرآموز در کلاس‌های ویژه در مدارس عادی، در کنار دستاوردهای آموزشی مطلوب، با پاره‌ای از مشکلات اجتماعی خاص روبه‌رو می‌باشد. مهم‌ترین این مشکلات، همان برچسب «مرزی» و یا «دیرآموز بودن» است که در میان دانش‌آموزان عادی نسبت به این وضع رواج دارد. چنین لقب‌ها و عنوان‌هایی مسلماً بر رشد اجتماعی، سازگاری اجتماعی و بهداشت روانی دانش‌آموزان دیرآموز اثر سوء برجا می‌گذارد و موجب ادراک نامناسبی از لیاقت‌ها و شایستگی‌های خود شده و عزت نفس و عملکرد تحصیلی آن‌ها را متأثر می‌کند.

اهمیت آموزش مهارت‌های اجتماعی

همه ما در اجتماع و در دنیای پیچیده و دشواری زندگی می‌کنیم که برای موفقیت و پیشرفت در این دنیا و مقابله مؤثر با بسیاری از مشکلاتی که رو در روی ما قرار می‌گیرند اکتساب مجموعه‌ای از مهارت‌های اجتماعی امری حیاتی است. اکثر روان‌شناسان بر این باور هستند که مهارت‌های اجتماعی مجموعه رفتارهای اکتسابی قابل قبولی هستند که فرد را قادر می‌سازد با دیگران ارتباط مؤثر داشته و از رفتارهای اجتماعی نامطلوب خودداری کند. (متسون و اولندیک، ۱۹۸۸، ترجمه به پژه، ۱۳۸۴؛ گرشام و الیوت، ۱۹۸۷).

زمانی که از مهارت‌های اجتماعی یاد می‌شود، رفتارهای ساده در موقعیت‌ها و عرصه‌های گوناگون اجتماعی مورد نظر است مانند: ریختن زباله در ظرف مخصوص، تمیز کردن زمین بعد از شکسته شدن چیزی، طرز درست به کار بردن وسایل غذاخوری و رعایت آداب غذا خوردن، رعایت آداب لباس پوشیدن در موقعیت‌های گوناگون، آویختن لباس در جای مخصوص، وارد و خارج شدن از کلاس به شیوه آرام و بدون ایجاد سروصدا، صف بستن و رعایت نوبت، رد کردن خواهش دیگران به شکل مؤدبانه، برخورد سازنده با انتقاد دیگران، استفاده از کلمات مؤدبانه مانند: لطفاً یا متشکرم، کمک کردن به دیگران و تقاضای کمک از دیگران، سلام دادن و معرفی خود به بزرگسالان و همسالان، قبول شکست در بازی‌های رقابتی و تبریک گفتن به فرد برنده، عذرخواهی کردن در مواقع ضروری، همکاری با دوستان در انجام کارها و نظایر آن.

بنابراین، شناخت و درمان کودکان با نارسایی در مهارت‌های اجتماعی یکی از وظایف مهم روان‌شناسان، مشاوران و متخصصان تعلیم و تربیت محسوب می‌شود، زیرا که اکتساب مهارت‌های اجتماعی یکی از عوامل مؤثر در رشد و سازگاری اجتماعی به شمار می‌رود (پارکر و اش، ۱۹۸۷). با توجه به پیامدهای گوناگون جایابی آموزشی دانش‌آموزان دیرآموز در کلاس‌های ویژه، گزارش‌های تا حدودی ضد و نقیض در پیشینه‌ارایه شده است. برخی از پژوهش‌ها، حاکی از آن است که کلاس‌های ویژه از نظر پیشرفت تحصیلی و سازگاری اجتماعی برای دانش‌آموزان دیرآموز مناسب و مفیدند (مساواتیان، ۱۳۷۳؛ اکبری، ۱۳۷۵). نتایج این قبیل پژوهش‌ها، همگی به عملکرد تحصیلی بهتر دانش‌آموزان دیرآموز جایابی شده در کلاس‌های ویژه در مدارس عادی اشاره دارند.

بنابراین لزوم آموزش مهارت‌های اجتماعی به افراد دیرآموز مطرح می‌شود و اینکه چگونه و با چه کیفیتی در جمع حضور یابند و رفتارهای متناسب و مقبول از خود بروز دهند. اکتساب مهارت‌های اجتماعی، محور اصلی رشد اجتماعی، شکل‌گیری روابط اجتماعی، کیفیت تعامل‌های اجتماعی، سازگاری اجتماعی و حتی سلامت روان فرد محسوب می‌شود. کسب مهارت‌های اجتماعی کودکان بخشی از فرایند اجتماعی شدن آنان است

و اجتماعی شدن فرایندی است که در آن هنجارها، مهارت‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتار فرد شکل می‌گیرد تا ایفای نقش کنونی یا آتی او در جامعه مناسب و مطلوب شناخته شود. مهم‌ترین عامل اجتماعی شدن را می‌توان خانواده و نهادهای اجتماعی دیگر مانند مدرسه معرفی کرد که در قالب ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی بررسی می‌شوند. (کارتلج و میلبرن، ۱۹۸۵؛ ترجمه نظری‌نژاد، ۱۳۷۵).

مهارت‌های اجتماعی و سازگاری اجتماعی

نظر به اینکه یکی از هدف‌های عمده آموزش و پرورش دانش‌آموزان، نیل به سازگاری اجتماعی و برقراری رابطه مفید و مؤثر با دیگران و پذیرش مسئولیت اجتماعی می‌باشد، لازم است که آموزش مهارت‌های اجتماعی به دانش‌آموزان دیرآموز بیشتر مورد توجه قرار گیرد. در حال حاضر بسیاری از محققان اتفاق نظر دارند که رفتارهای اجتماعی، آموختنی هستند، زیرا افرادی که در محیط‌های نامناسب رشد یافته و بزرگ شده‌اند، از لحاظ اجتماعی رفتارهای نامطلوبی از خود نشان می‌دهند. (هارجی و همکاران، ۱۹۹۴؛ ترجمه بیگی و فیروز بخت، ۱۳۷۷).

از دهه ۱۹۷۰ سنجش مهارت‌های اجتماعی و اقدامات مربوط به آن یکی از فعال‌ترین عرصه‌های تحقیقات روان‌شناسان بوده است. تحقیقات در این باره نشان داده است که در طول سال‌های مدرسه ۱۵ - ۱۰ درصد کودکان توسط همسالان خود طرد می‌شوند و نیز امکان طرد مستمر در مراحل بعدی زندگی آنان نیز وجود دارد. علت آن است که این دسته از کودکان فاقد مهارت‌های اجتماعی لازم می‌باشند. (متسون و اولندیک، ۱۹۸۸، ترجمه به پژه، ۱۳۸۴).

از این رو، در سال‌های اخیر توجه زیادی به آموزش مهارت‌های اجتماعی شده است، زیرا که بررسی‌های متعدد نشان داده که نارسایی در مهارت‌های اجتماعی تأثیر منفی بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان می‌گذارد، مشکلات یادگیری را تشدید می‌کند و اغلب منجر به بروز مشکلات سازگاری می‌شود (متسون و اولندیک، ۱۹۸۸، ترجمه به پژه، ۱۳۸۴).

چن و همکاران، (۲۰۰۱) به بررسی رابطه رفتار اجتماعی و پیشرفت تحصیلی در ۲۸۶ دانش‌آموز پایه‌های چهارم، پنجم، ششم و هفتم پرداختند. نتایج تحقیق رابطه مثبتی بین پیشرفت تحصیلی و رهبری اجتماعی، تحمل ناکامی، مهارت اجتماعی جرئت‌ورزی و روابط دوستانه با همسالان را نشان داد.

انجلس و همکاران (۲۰۰۲)، در پژوهشی شیوه‌های فرزندپروری، مهارت‌های اجتماعی و روابط با همسالان و سازگاری اجتماعی را در نوجوانان بررسی کردند. این پژوهش به مهارت‌های اجتماعی به عنوان یک واسطه بین ویژگی‌های رابطه والد-کودک و ناسازگاری با همسالان تأکید می‌کند. داده‌های این پژوهش از یک مطالعه در بین ۵۸ کودک ۱۸ - ۱۲ ساله به دست آمد. یافته‌ها نشان داد که آموزش مهارت‌های اجتماعی موجب افزایش سازگاری در نوجوانان می‌شود و روابط با همسالان را افزایش می‌دهد.

اوا (۲۰۰۳) که به بررسی سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان دیرآموز شاغل به تحصیل در مدارس عادی پرداخته، به این نتیجه رسیده است که این دسته از دانش‌آموزان مشکلات جدی در سازگاری با مدرسه دارند. این دانش‌آموزان در دوره ابتدایی به طور معنادار از همکلاسی‌های عادی خود بیشتر غیبت می‌کنند. در ضمن میزان ترک تحصیل دانش‌آموزان دیرآموز نیز به طور معناداری در مقایسه با دانش‌آموزان عادی بیشتر گزارش شده

است. از نتایج دیگر این تحقیق این بود که دانش‌آموزان دیرآموز (دختر و پسر) عموماً توسط هم‌کلاسی‌های عادی خود طرد می‌شوند.

در ایران پژوهش‌های اندکی در زمینه بررسی مهارت‌های اجتماعی صورت گرفته که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

شهیم (۱۳۸۲)، در پژوهش خود به مقایسه مهارت‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری در دو گروه از کودکان عادی و مبتلا به اختلال‌های یادگیری در خانه و مدرسه پرداخته و یافته‌ها نشان داد که والدین، کودکان عادی را در زمینه کسب مهارت‌های اجتماعی در خانه بهتر از کودکان مبتلا به اختلال‌های یادگیری ارزیابی کرده‌اند. میانگین نمرات کودکان عادی در زمینه همکاری و مسئولیت‌پذیری به‌طور معناداری بیشتر از کودکان مبتلا به اختلال‌های یادگیری بوده است. افزون بر این، کودکان مبتلا به اختلال‌های یادگیری بیشتر از کودکان عادی در خانه دارای مشکلات رفتاری بوده‌اند.

بیان‌زاده و ارجمندی (۱۳۸۲)، در پژوهش خود تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی در کودکان عقب‌مانده ذهنی خفیف را مورد مطالعه قرار داده‌اند. آن‌ها ۲۸ دانش‌آموز عقب‌مانده ذهنی خفیف را انتخاب کرده و به‌صورت تصادفی در دو گروه آزمایشی و کنترل قرار داده‌اند. یافته‌ها نشان داده است که گروه آزمایشی پس از پایان جلسات آموزشی، بهبود معناداری را در زمینه مهارت‌های اجتماعی پیدا کرده است و به این نتیجه رسیده‌اند که آموزش مهارت‌های اجتماعی سبب افزایش رفتار سازشی در کودکان عقب‌مانده ذهنی خفیف می‌شود.

یافته‌های به‌پژوه و همکاران (۱۳۸۹) در بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر سازگاری اجتماعی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دیرآموز نشان داده است که پس از آموزش مهارت‌های اجتماعی در گروه آزمایشی، تغییرات حاصله معنادار بوده و نشان‌دهنده تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی در سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان می‌باشد.

دلایل احتمالی برای ارتقای میزان سازگاری اجتماعی آزمودنی‌ها، ممکن است این باشد که اکتساب و به‌کارگیری مهارت‌های اجتماعی، پایه و مبنایی است که ارتباط‌های بین فردی براساس آن ساخته می‌شود. دانش‌آموزانی که مهارت‌های اجتماعی را به‌طور واقعی یاد می‌گیرند، تمرین می‌کنند و به شایستگی به کار می‌گیرند، به‌طور حتم، قادرند در ورود به گروه همسالان و دوستیابی موفق باشند، تعاملی مثبت در روابط خود با همسالان داشته باشند و همین‌طور دامنه‌ای از رفتارهای مقبول را از خود نشان دهند.

بدون تردید کودکان و نوجوانانی که قواعد و مهارت‌های اجتماعی را به‌خوبی یاد می‌گیرند و نیز روابط قوی و مستحکمی را با اعضای خانواده و اجتماع برقرار می‌کنند، به احتمال زیاد سطح بالایی از سازگاری اجتماعی را از خود بروز خواهند داد. نکته دیگر اینکه، دانش‌آموزان دیرآموزی که به خوبی مهارت‌های اجتماعی را کسب می‌کنند و از نظر اجتماعی رفتارهای مطلوب‌تری از خود نشان می‌دهند، دارای مفهوم خودمشت‌تری هستند و این موجب می‌شود که محدودیت‌ها و توانایی‌های خودشان را به نحو صحیح‌تری ارزیابی، درک و پذیرش کنند.

شایان ذکر است که آموزش مهارت‌های اجتماعی مناسب توسط والدین و فراهم کردن فرصت‌ها و تجاربی که تعاملات اجتماعی را افزایش دهد، موجب می‌شود دانش‌آموزان بتوانند راهبردها و مهارت‌های اجتماعی را در تمام محیط‌ها و موقعیت‌های واقعی زندگی تمرین کنند و به کار بندند.

بدیهی است فراهم کردن این‌گونه فرصت‌ها در درجه نخست به عهده والدین و آنگاه مسئولیت آن بر دوش تمام کسانی است که به نحوی با این دانش‌آموزان در ارتباط هستند. از این رو، مدارس فراگیر و برنامه‌های آموزش تلفیقی می‌توانند در این جهت نقش‌آفرین باشد.

توصیه می‌شود آموزش مهارت‌های اجتماعی در برنامه‌های دانش‌افزایی مادران و پدران و نیز در برنامه‌های آموزش ضمن خدمت برای مشاوران و معلمان در نظر گرفته شود تا آنان بتوانند در سازگار ساختن فرزندان خود و دانش‌آموزان و بالا بردن عملکرد تحصیلی آنان نقش لازم را ایفا کنند. همچنین توصیه می‌شود که آموزش مهارت‌های اجتماعی به‌عنوان یک ماده درسی در برنامه درسی مدارس در نظر گرفته شود. بدیهی است در این‌گونه برنامه‌ها روان‌شناسان، مشاوران و معلمان می‌توانند به دانش‌آموزان دیرآموز مهارت‌های اجتماعی را آموزش دهند و آنان را برای ورود به دنیای اجتماعی واقعی، پیچیده و ناهمگن آماده کنند.

کودکان دیرآموز به چه حمایت‌هایی نیاز دارند؟

اگر چه کودکان دیرآموز، اغلب ظاهری عادی دارند و از معلولیت جسمانی خاصی رنج نمی‌برند، اما همان‌طور که ذکر شد، رشد ذهنی آنان محدود است و با تأخیر صورت می‌گیرد و از کارایی لازم برخوردار نمی‌باشند. این وضعیت موجب کاهش استقلال فردی آن‌ها در زمینه‌های گوناگون رفتاری، اجتماعی و اقتصادی می‌شود. از این رو، برای تأمین حقوق افراد دیرآموز و خانواده‌های آنان اقدامات و حمایت‌های ذیل ضرورت دارد:

۱- یکی از روش‌های تغییر نگرش دانش‌آموزان عادی نسبت به دانش‌آموزان دیرآموز، اجرای برنامه‌های یکپارچه‌سازی و تلفیقی است. این‌گونه برنامه‌ها موجب می‌شود کودکان و نوجوانان عادی در موقعیت‌های طبیعی با همسالان خود ملاقات کنند و با یکدیگر کنش و واکنش داشته باشند و در نتیجه نگرش افراد عادی به‌طور واقع‌بینانه شکل گیرد. از این رو، توصیه می‌شود از جداسازی دانش‌آموزان دیرآموز اجتناب و در جهت توسعه برنامه‌های آموزش تلفیقی و فراگیر اقدام شود (به‌پژوه، ۱۳۷۲؛ لورمن، دیلر و هاروی، ۲۰۰۵، ترجمه به‌پژوه و حسین‌خانزاده، ۱۳۹۱).

۲- کلیه وزارتخانه‌ها و همه سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و غیردولتی (سازمان‌های مردم‌نهاد) موظفند افراد دیرآموز و خانواده‌های آنان را تحت پوشش خدمات بیمه درمانی قرار دهند.

۳- کلیه وزارتخانه‌ها و همه سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و غیردولتی موظفند به منظور خود شکوفایی و مستقل‌سازی افراد دیرآموز، امکانات آموزشی، ورزشی و تفریحی مناسب را برای اوقات فراغت آنان فراهم کنند.

۴- کلیه وزارتخانه‌ها و همه سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و غیردولتی موظفند در طراحی و احداث ساختمان‌ها و مکان‌های عمومی (سرویس‌های بهداشتی)، بوستان‌ها و مراکز ورزشی و تفریحی، گذرگاه‌ها و وسایل خدماتی (تلفن عمومی) و وسایل نقلیه عمومی به نحوی عمل نمایند که امکان دسترسی و بهره‌مندی برای افراد دیرآموز همچون افراد عادی فراهم شود. (فراهم کردن فرصت‌های برابر و مناسب‌سازی کلیه امکانات).

۵- کلیه وزارتخانه‌ها و همه سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و غیردولتی موظفند به منظور توانمندسازی افراد دیرآموز، مراکز حرفه‌آموزی مناسب را ایجاد کنند و خدمات توانبخشی شغلی و امکانات اشتغال مورد نیاز را برای آنان فراهم نمایند (کارآموزی، کارورزی و کاریابی).

۶- همه سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و غیردولتی به ویژه وزارت آموزش و

پرورش موظفند مراکز مناسب برای ارایه خدمات روان‌شناختی و مشاوره‌ای به افراد دیرآموز و خانواده‌های آنان ایجاد کنند و در صورت امکان به افراد دیرآموز و خانواده‌های نیازمند، تسهیلات یسارانه‌ای (کمک هزینه) پرداخت نمایند.

چند توصیه به والدین کودکان دیرآموز

• سعی کنید با توجه به توانمندی‌های فرزندان برای او موقعیت‌های موفقیت‌آمیز فراهم کنید، تا به احساس خودارزشمندی نایل شود و در نتیجه به اعتماد به نفس دست یابد. توجه داشته باشید که قرار نیست همه افراد دیپلم بگیرند و وارد دانشگاه شوند، بلکه باید تلاش کنید فرزند دیرآموز شما برای احراز یک شغل و حرفه ساده، مانند خیاطی، نانوبی، نقاشی و نظایر آن آموزش ببیند، کارورزی کند و آماده شود.

• سعی کنید همواره با فرزندان صادق باشید و به او اعتماد کنید و از فرزندان انتظارهای واقع بینانه، منطقی و مناسب داشته باشید و انتظارهای خود را با سن و توان او هماهنگ کنید.

• سعی کنید با فرزندان دربارهٔ رغبت‌ها و علایقش و دربارهٔ نگرانی‌های او دربارهٔ مدرسه، کلاس، درس و دوستانش صحبت کنید.

• سعی کنید گاهی اوقات با فرزند خود به ورزش بپردازید و در بازی‌های او مشارکت کنید.

• سعی کنید همواره به فرزندان امید بدهید و به او صبر کردن، استقامت و پایداری در مقابل سختی‌ها را یاد بدهید.

• سعی کنید زمانی که کودک کاری را درست انجام می‌دهد و رفتار مطلوبی از او ظاهر می‌شود او را تشویق کنید.

• سعی کنید به فرزندان کمک کنید تا احساسات خود را ابراز کند و روش‌های درست ابراز وجود و جلب توجه از طریق رفتارهای مطلوب را به فرزندان آموزش دهید.

• سعی کنید از ابراز محبت و حمایت بیش از حد به فرزندان خودداری کنید، زیرا این وضعیت به وابستگی، خودخواهی و ناتوانی او در مقابله با محرومیت منتهی می‌شود.

• سعی کنید با شناسایی عوامل اضطراب‌زا و ناامن‌کننده و از بین بردن آن‌ها (پیش از تولد، هنگام تولد، پس از تولد)، فضایی امن و مناسب در خانواده ایجاد کنید.

• سعی کنید در خانه و خانواده، محیط شادی به وجود آورید و از ستیزه‌های خانوادگی بپرهیزید (به‌پژوه، ۱۳۸۹) و فعالانه به حرف‌های فرزندان گوش کنید و با آن‌ها به گفت و شنود بپردازید.

• سعی کنید در درون فرزندان احساس گناه به وجود نیارید و کاری نکنید که کودک خود را مسئول خستگی، پیری و مشکلات خانواده تصور کند.

• سعی کنید فرزندان را برای دنیای واقعی آماده کنید و آموزش دهید (آموختن برای زیستن).

• سعی کنید فرزندان را همان‌طور که هست بپذیرید و او را با دیگر کودکان مقایسه نکنید، بلکه او را با خودش مقایسه کنید و همواره تفاوت‌های فردی را در نظر داشته باشید (به‌پژوه، ۱۳۹۱ الف).

• سعی کنید اهمیت تلاش و سخت‌کوشی و اراده ورزیدن را با ذکر مثال و داستان برای فرزندان توضیح دهید و منافع و پیامدهای مطلوب آن را بیان کنید (مانند داستان خرگوش و لاک‌پشت).

• سعی کنید به فرزندان در امور خانه و مدرسه مسئولیت بدهید و مشارکت او را جلب کنید.

• سعی کنید به فرزندان مهارت‌های دوستیابی را آموزش دهید و دوستان فرزندان و خانواده‌شان را بشناسید و با آنان ارتباط صمیمانه برقرار کنید.

• سعی کنید به فرزندان مهارت‌های ارتباطی را آموزش دهید و روش‌های اعتراض کردن، نه گفتن، گرفتن حق، جرئت‌ورزی و از خود دفاع کردن را به او بیاموزید.

• سعی کنید با فرزندان در فعالیت‌های مشترک و اوقات فراغت شرکت کنید (مانند، خرید کردن، پارک رفتن، ورزش کردن، تعمیر ماشین، تعمیر وسایل خانه، تماشای تلویزیون، بازی فوتبال، شرکت در مهمانی‌ها و فعالیت‌های مذهبی و جلسه قرآن).

• به فرزندان کمک کنید تا خود را باور کند و خود را قبول داشته باشد و علل شکست‌ها و موفقیت‌هایش را بررسی کند و مورد ارزیابی قرار دهد.

• به فرزندان کمک کنید تا خود مسئله را حل کند، نه آنکه شما مسئله را برای او حل کنید.

• به فرزندان کمک کنید تا به لیاقت‌ها و توانایی‌هایش فکر کند نه ناتوانی‌هایش.

• به فرزندان کمک کنید تا روش‌های درست اندیشیدن را یاد بگیرد و در برخورد با امور گوناگون فکر کند و سؤال مطرح نماید (این کار خوب است، چرا؟ این رفتار نادرست است، چرا؟).

• به فرزندان کمک کنید تا با اجرای بازی‌ها و تمرین‌های حرکتی، مهارت‌های حرکتی خود را تقویت کند و کارهای خود را بدون شتاب‌زدگی انجام دهد (گوردون، ریان و شیلو، ۱۹۷۲، به‌پژوه و همکاران، ۱۳۸۷).

• به فرزندان کمک کنید تا پاسخگوی رفتار و اعمال خود باشد و مسئولیت کارهایش را بپذیرد. شما مسئولیت اعمال و رفتارهای فرزندان را

بر عهده نگیرید و او باید یاد بگیرد که دیگران را مسئول اعمال خود نداند (تقصیر را به گردن دیگران انداختن).

• سعی کنید هر از گاهی به فرزندتان بگویید که او را دوست دارید و به وجود او افتخار می‌کنید. باید به فرزندتان بفهمانید که وجود فرزند برای پدر و مادر ارزشمند است، نه آنکه اظهار پشیمانی کنید!

• سعی کنید هر از گاهی فرزندتان را در آغوش بگیرید و او را ببوسید و نشان دهید که او را دوست دارید و به طور مستقیم یا غیرمستقیم برای موفقیت فرزندتان دعا کنید. رسول گرامی فرموده است: فرزندان خود را بسیار ببوسید، زیرا برای هر بوسیدن شما حسنه‌ای وجود دارد (بحارالانوار، ج ۲۳، ص ۱۱۳).

پی‌نوشت

۱ - Borderline

۲ - Slow Learner

۳ - Children with Special Needs

۴ - Anastasi

۵ - Educational Placement

۶ - Parker & Asher

۷ - Social Adjustment

۸ - Academic Performance

۹ - Gresham & Elliot

۱۰ - Social Skills Deficit

۱۱ - Chen

۱۲ - Engels

۱۳ - Eva

منابع

اکبری، مصطفی (۱۳۷۵). مقایسه پیشرفت تحصیلی و سازگاری اجتماعی دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی دیرآموز استفاده‌کننده از کلاس‌های ضمیمه و عادی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران.

به‌پژوه، احمد (۱۳۷۲). یکپارچه‌سازی آموزشی چیست؟ مجله تعلیم و تربیت استثنایی، ۱، ۱۶-۱۷.

به‌پژوه، احمد (۱۳۹۱ الف). اصول برقراری رابطه انسانی با کودک و نوجوان (چاپ هشتم). تهران: نشر دانژه.

به‌پژوه، احمد (۱۳۹۱ ب). خانواده و کودکان با نیازهای ویژه. تهران: انتشارات آوای نور.

به‌پژوه، احمد (۱۳۸۹). ازدواج موفق و خانواده سالم، چگونه؟ (چاپ دوم). تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان.

به‌پژوه، احمد و سلیمیان، بهروز (۱۳۸۰). مقایسه ادراک لیاقت‌های شناختی و اجتماعی در دانش‌آموزان با پیشرفت تحصیلی پایین، دیرآموز و عادی. مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، ۳۱، ۱، ۲۱-۴۰.

به‌پژوه، احمد؛ سلیمانی، منصور؛ افروز، غلامعلی و غلامعلی لواسانی، مسعود (۱۳۸۹). تاثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر سازگاری اجتماعی و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دیرآموز. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۹، ۳۳، ۱۶۳-۱۸۶.

بیان‌زاده، اکبر و ارجمندی، زهرا (۱۳۸۲). تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی بر رفتار سازشی کودکان عقب مانده ذهنی خفیف. اندیشه و

رفتار، ۳۴، ۹، ۱-۲۷.

شهیم، سیما (۱۳۸۲). مقایسه مهارت‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری در دو گروه از کودکان عادی و مبتلا به اختلالات یادگیری در خانه و مدرسه. مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، ۳۳، ۱، ۱۲۱-۱۳۸.

کارتلج، گندلین و میلبرن، جوان (۱۹۸۵). آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان. ترجمه محمدحسین نظری‌نژاد (۱۳۷۵). مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

گوردون، میخائیل؛ ریان، دیوید و شیلو، تامار (۱۹۷۲). کمک به رشد گفتار و زبان کودکان کم توان ذهنی (چاپ سوم). ترجمه احمد به‌پژوه و همکاران (۱۳۸۷). تهران: نشر دانژه.

لورمن، تیم؛ دپلر، جوان و هاروی، دیوید (۲۰۰۵). آموزش فراگیر: راهنمای عملی در حمایت از یادگیرندگان با توانایی‌های گوناگون. ترجمه احمد به‌پژوه و عباسعلی حسین‌خانزاده (۱۳۹۱). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

متسون، جانی و اولندیک، توماس (۱۹۸۸). بهبودبخشی مهارت‌های اجتماعی کودکان: ارزیابی و آموزش. ترجمه احمد به‌پژوه (۱۳۸۴). تهران: انتشارات اطلاعات.

مساواتیان، آذر (۱۳۷۳). تأثیر آموزش ویژه بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دیرآموز کلاس اول مدارس ناحیه یک شیراز در سال تحصیلی ۱۳۷۲-۷۳ (گزارش تحقیق). شیراز: اداره کل آموزش و پرورش استان فارس.

ویلیامز، فیلیپ (۱۹۸۸). فرهنگ توصیفی کودکان استثنایی (ویراست دوم). ترجمه احمد به‌پژوه؛ حمید علیزاده؛ مجید یوسفی و فریبا یادگاری (۱۳۸۶). تهران: انتشارات بعثت.

هارجی، اون؛ ساندرز، کریستین و دیکسون، دیوید (۱۹۹۴). مهارت‌های اجتماعی در ارتباطات میان فردی. ترجمه خشایار بیگی و مهرداد فیروزبخت (۱۳۷۷). تهران: انتشارات رشد.

Anastasi, A. (1990). Psychological Testing (6th ed). New York: Macmillan Publishing Company

Chen, H., Wang, Q., & Chen, X. (2001). School achievement and social behaviors: A cross-lagged regression analysis. Acta Psychologica Sinica, 33(6), 532-536

Engels, R., Dekovic, M., & Meeus, W. (2002). Parenting practices, social skills and peer relationships in adolescence. Social Behavior and Personality: An International Journal, 30, 1, 3-17

Eva, B. (2003). School Adjustment of Borderline Intelligence Pupils. Summary of Doctoral Thesis. University of Cluj-Napoca. Faculty of Psychology and Education Sciences

Gresham, F.M., & Elliott, S.N. (1987). The relationship between adaptive behavior and social skills: Issues in definition and assessment. Journal of Special Education, 21, 1, 167-181

Parker, J.G. & Asher, S.R. (1987). Peer relations and the later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? Psychological Bulletin, 102, 3, 357-389